

MEKTÛM

(bk. MUHAMMED
b. İSMÂİL el-MEKTÛM).

MEKTUP

(مکتوب)

Sözlükte “yazmak” anlamındaki **ketb** kökünden türetilmiş olup “yazılan şey” demektir. Ancak Araplar bunun yerine daha çok **kitâb**, **risâle**, **ahd**, **vasıyye** ve **sahîfe** kelimelerini kullanmaktadır. Türkçe’de bunun yanında Farsça’dan geçen **nâme** kelimesiyle “ihbarnâme, temliknâme, vasiyetnâme” gibi yazılı evrak adları yapılmıştır. Mektubu yazan kişi muhatabından birtakım isteklerde bulunuyorsa bu tür mektuplara vasiyye adı verilir. Bir kimsenin ölümü halinde yakınlarına bıraktığı, mallarının paylaşımı ve tasarrufu hususundaki isteklerini içeren mektubuna da bu bakımdan “vasiyet” veya “vasiyetnâme” denilmiştir. Ayrıca mektup bir edebiyat türüdür (mektûbat, münşeat, resâil). Çeşitli âyetlere dayanılarak (meselâ bk. el-A’râf 7/62, 68, 93; el-Ahzâb 33/39; el-Cin 72/28; Abese 80/11-16) Kur’an-ı Kerîm de Allah Teâlâ’nın kullarına gönderdiği emir ve uyarılarını içeren bir mektuplar mecmuası kabul edilebilir.

Günümüze ulaşan en eski mektuplar, milâttan önce II. binyılın başlarında Kayseri yakınlarındaki Kültepe ile (Kaniş-Kârum) Mezopotamya’daki Asur şehri

arasında karşılıklı gönderilen, çivi yazısıyla kilden tabletler üzerine yazılmış ve yine kilden zarflar içine konularak metni ve zarfı mühürlenmiş mektuplardır. Kitâb-ı Mukaddes’te de birtakım mektuplardan söz edilmektedir. Bunların en eskileri Hz. Dâvûd ve Süleyman’ın yazdıkları olup çoğunlukla Mescid-i Aksâ’nın ve Süleyman Sarayı’nın inşasıyla ilgilidir. Yeni Ahid’in büyük bir bölümü ise Pavlus, Petrus ve Yuhanna’nın çeşitli milletlere gönderdikleri dine davet mektuplarından oluşmaktadır (*Concordance to the Good News Bible*, s. 668). Kitâb-ı Mukaddes gibi Kur’an’da da Hz. Süleyman’ın yazdığı bir mektuptan (kitâb) bahsedilir. Bu mektup, Sebe melikesine (Belkis) gönderilen ve onunla kavmini güneşe tapmaktan vazgeçip Allah’a ve Süleyman’a itaate çağırın bir mektuptur. Kur’an’da Belkis’in ağızından nakledilen ifadelerden mektubun besmele ile başladığı anlaşılmaktadır (en-Neml 27/28-31). Araplar’da, mektuba Allah’ın adıyla başlama geleneğini ilk başlatanın Hz. Peygamber’in çağdaşı Hanifler’den Ümeyye b. Ebû’s-Salt olduğu rivayet edilir. Ümeyye mektubuna “bismikellâhümme” ifadesiyle başladığı (Kalkaşendî, I, 480). Resûl-i Ekrem de ilk dönemlerde mektuplarının başına tevhid akidesine uygun düşen bu ibareyi koymuştu. Daha sonra sırasıyla Hud sûresinin 41. âyetinden ilhamla “bismillâh”, İsra sûresinin 110. âyetinden ilhamla “bismillâhirrahmân” ve Neml sûresinin 30. âyetinden ilhamla “bismillâhirrahmânirrahîm” ifadelerini kullanmıştır (İbn Sa’d, I, 263-264).

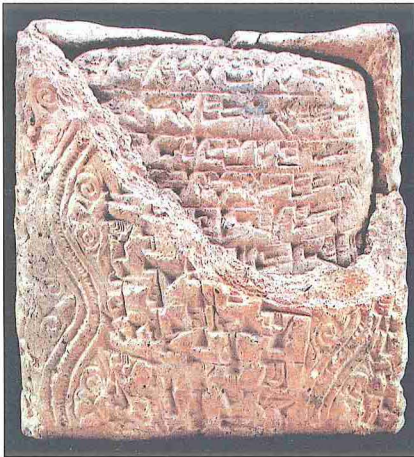
Neml sûresinin 30. âyetinde Belkis’a yazılan mektubun vasfını belirleyen “kerîm” sıfatını “güzel, değerli, önemli” gibi zâhirî mânasıyla anlayanlar bulunduğu gibi mektubun mühürlü olduğu şeklinde yorumlayanlar da vardır (Taberî, *Câmî’u’l-beyân*, XIX, 153; İbn Abdürrabbih, IV, 241). Mektubun mühürlenmesi işi mektubun ilk ortaya çıktığı günden beri devam eden bir gelenektir. Tablet mektuplar ve zarfları gibi parşömene yazılan mektupların altı ve rulo halinde içine konuldukları mahfazaların ağızları da mühürlenirdi. Hz. Peygamber, İran kisrâsına mektup göndermek istediğinde kendisine Acemler’in mühürsüz mektupları okumadıkları hatırlatılmış, o da üzerinde “Muhammed Resûlullah” yazan akik bir mühür edinmiştir. Abdullah b. Abbas mühürsüz mektubu işareti olmayan, yani işe yaramayan fal-kumar okuna (gufl) benzetir

(İbn Abdürrabbih, IV, 281). Daha sonra kişilerin birbirine yazdıkları mektuplara imza atmaları âdet olmuştur. Resmî mektupların ise yetkili kişi tarafından imzalanmış olsa dahi mühürlenmesi -veya özel bir alâmetle işaretlenmesi- işi devam etmiştir. Hz. Süleyman – Belkis kıssasında dikkat çeken diğer bir husus da söz konusu mektubun bir kuş tarafından götürülmüş olmasıdır. Mektup göndermede eskiden beri güvercinlerden yararlanılmaktadır. Müslümanlar da bu geleneğe uymuşlar ve mektubu hızla yerine ulaştırmada posta güvercinlerinden (el-hammâmü’z-zâil, el-hammâmü’l-hevâdî) faydalanmışlardır. Mektuplar güvercine ağırlık verip yormasın diye küçük boyutlu ince parşömen üzerine gubârî hatla (kalemü’l-cenâh “kanat yazısı”) iki sûret halinde yazılır ve bunlar iki saat arayla gönderilirdi (bk. BERİD).

Müslüman geleneğinde kişiye yazılmış özel mektupların mahremiyeti vardır. Hz. Peygamber, sahibinin izni olmadan bir kimsenin mümin kardeşinin mektubuna bakmasının günah olduğuna işaret eder (Ebû Dâvûd, “Vitr”, 23; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, X, 320; Hâkim, IV, 300-301). Ancak askerî sırların haber verilme ihtimali ve casusluk faaliyeti gibi durumlarda bu mahremiyet kalkar. Nitekim müslümanların Mekke’nin fethi için yaptığı sefer hazırlıklarını Mekke’deki yakınlarına bildirmek isteyen Hâtib b. Ebû Beltea’nın mektubu onu götüren kaddın yolda yakalanarak ele geçirilmiş (Buhârî, “İsti’zân”, 23) ve bu olay üzerine Allah’a ve inananlara düşman olanları dost edinmeyi ve onlara sır vermeyi yasaklayan âyet (el-Mümtehine 60/1) inmiştir. Gizlilik gerektiren işlerde mektuplar sır kâtipleri tarafından yazılır, bunların açılmamasına ve başkalarının eline geçmemesine dikkat edilirdi. Özellikle siyasi mektupların ve muahedenâmelerin mahremiyetini korumak veya tahrifini önlemek için bazı tedbirler alınmıştır (bk. KOZAK).

Hz. Peygamber arkadaşlarına, ordu kumandanlarına ve yabancı devlet adamlarına birçok mektup göndermiştir. Onun vahiy kâtiplerinin yanında resmî yazışmalarını kaleme alan kâtipleri ve mütercimleri vardı. Gönderilen mektupların büyük bir bölümü İslâm’a davet amacıyla yazılmıştır. Bunlardan Bizans İmparatoru Herakleios’a yolladığı mektubu Buhârî, Ehl-i kitaba mektup yazmanın usulüne dair açtığı babda verir (“İsti’zân”, 24).

Zarf içinde bir Kültepe tablet mektubu

Resûl-i Ekrem mektubuna besmele ile başlamış, adını açıkladıktan ve Allah'ın kulu ve elçisi olma vasfını belirttiikten sonra Herakleios'un adını zikretmiştir. Bu arada ona "melik" yerine "Rumlar'ın büyüğü" şeklinde hitap ederek mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu vurgulamayı amaçlaması dikkat çekicidir. Ardından selâm faslı gelmektedir; ancak muhatabı müslüman olmadığı için dua anlamı taşıyan selâmı "hidayete erenlere" şeklinde genel ifadeyle vermiştir. Mektubun sonunda, yazılmasındaki asıl amacı teşkil eden İslâm'a davet gelir. Buraya muhatabın hristiyan oluşu sebebiyle müslümanlarla ortak bir söze yani Allah'ın birliğine davet eden Âl-i İmrân sûresinin 64. âyeti konulmuştur. Hz. Peygamber'in mektubu gereksiz ifadelerle yer verilmediğinden dolayı kısa ve özür. Onun mektuplarından bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır; bunlardan Mukavvis ile yalancı peygamber Müseyime'ye yazdıkları Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Resûl-i Ekrem ve Hulefâ-yi Râşidîn resmî yazışmalarda yazının güzelliğine ve üslûbuna büyük bir önem vermiştir. Hz. Peygamber mektup yazan kişinin kendi adıyla başlamasını ve yazdığı mektubu topraklamasını istemiş, bunun işi daha kolay kılacağını belirtmiştir (Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, 38). Hadiste geçen "topraklama" ifadesini muhataba tevazu ile hitap etme şeklinde mecaz olarak yorumlayanlar varsa da onu yazıdaki fazla mürekkebin toprağa emdirilerek dağılmasının önlenmesi şeklinde anlayanlar da vardır (Mübârekfûrî, VII, 410). Hadisin farklı rivayetlerinden bu ikinci yorumun daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kurutma kâğıdının kullanılması kadar yazı üzerine tebeşir tozu serpilmediği bilinmektedir. İdareciler tarafından mektupların imlâsına özen gösterilmesi istenirdi. Nitekim Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den aldığı bir mektupta "min Ebî Mûsâ" yerine "min Ebû Mûsâ" yazıldığını görünce ona kâtibini cezalandırmasını emretmiştir (Belâzûrî, s. 497; Beyhakî, II, 258). Arap yazısının yeni geliştiği, henüz nokta ve harekenin olmadığı dönemlerde yazışmalar sebebiyle bazı sıkıntılar yaşandığında şüphe yoktur. İslâm tarihi boyunca büyük kargaşalara ve iç savaşlara sebep olan ve etkileri günümüze kadar uzanan ilk fitne olayına Hz. Osman'ın, kâtibi Mervân b. Hakem'e yazdırdığı bir mektubun nokta ve harekesi olmadığı için yanlış anlaşılması veya Mervân'ın kasten

halifenin ağzından farklı anlama gelen bir mektup yazması sebep gösterilir (Taberî, *Târîh*, II, 662 vd.). Herhalde bu gibi sebeplerden dolayı resâil ve inşâ divanlarıyla berid teşkilâtı erken bir dönemde kurulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "İstîzân", 23, 24, 25; Ebû Dâvûd, "Vitr", 23; Tirmizî, "İstîzân", 20; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 497; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 263-264; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 153; a.mlf., *Târîh*, Beyrut 1407, II, 662 vd.; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid* (nşr. Abdülmeccid et-Terhîfî), Beyrut 1404/1983, IV, 241, 242, 281, 287; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi), Musul 1404/1983, X, 320; a.mlf., *Müsnedü's-Şâmiyyîn* (nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi), Beyrut 1409/1989, I, 38; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), IV, 300-301; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân* (nşr. M. Saîd Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1410, II, 258; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), I, 480, 481; Tahsin Özgüç, *Kültepe-Kaniş, New Researches of the Center of Assyrian Trade Colonies*, Ankara 1959, tür.yer.; Mübarekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmîye), VII, 410; *Concordance to the Good News Bible* (ed. D. Robinson), New York 1976, s. 668; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 337 vd.; Câbir Kumeyha, *Edebü'r-resâ'il*, Kahire 1406/1986, s. 5 vd., 79 vd., 155 vd.; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), I, 204 vd.; Gül Özakürk, "Yazınsal Mektubun Tarihçesi", *Archivum Anatolicum: Anadolu Arşivleri*, sy. 4, Ankara 2000, s. 143 vd.

NEBİ BOZKURT

Arap Edebiyatı. Arap edebiyatında mektup karşılığında kullanılan en yaygın kelime risâledir. Bunun yanında kitâb, hrtâb, sahîfe, kelime, makâle, lisân, me'lûke, elûk, meyâmîr gibi kelimeler de aynı konumda görülmüştür. Özellikle mektup formundaki resmî risâlelerle uzun risâlelere kitap adının verilmesi daha yaygındır. "Mektup, kitapçık" anlamındaki risâlenin çoğulu resâil, "bilgi ve haberlerin bir kimseden diğerine iletilmesi işi" (elçilik, mesaj) mânasındaki risâlenin çoğulu ise risâlâtür (*Lisânü'l-'Arab*, "rsl" md.). Kur'an-ı Kerim'de Allah'a ait bilgi, haber, emir ve yasakların kullara ulaştırılmasını ifade eden risâle ve risâlât kelimeleri yer almıştır. Bu görevi yerine getirmek üzere Allah tarafından seçilmiş kimseye de resul denmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rsl" md.).

"Bilgilerin yazı ile aktarılması, bilgileri içeren yazılı belge" anlamında risâle teriminin kullanılmasının Emevî Halifesi Hişam b. Abdülmelik zamanında (724-743) başladığı kaydedilir. Emevîler'in ilk kâtiplerinden olan Sâlim Ebû'l-Alâ, Aristo'nun, öğrencisi Büyük İskender'e gönderdiği,

onun fethettiği şehirleri nasıl yöneteceğine dair bilgiler içeren yazılı belgenin Yunanca aslından yaptığı tercümesinde risâle kelimesini kullanmış ve buna "risâletü Aristatâlis ile'l-İskender fî siyâseti'l-müddün" adını vermiştir. Şair Ebû Dülâme ilk Abbâsî halifesi Ebû'l-Abbâs es-Sefâh'a yazdığı methiyede, bir kâtime tarafından yazılmış olan, Benî Esed reisine ait bir risâleden söz etmektedir (Ebû'l-Ferrec el-İsfahânî, X, 266). Daha sonra risâlenin "bilgi ve haberlerin yazılı iletilme aracı" şeklindeki anlamı yaygınlaşmıştır; ilk mânada kullanılmasına ise nâdir olarak rastlanmaktadır (a.g.e., XX, 56; Yâkût, II, 4-5; VI, 106, 166). İlmî ve edebî konularda makale tarzında yazılmış monografi kitapçıklarına risâle adının verilmesi, bunların ilk örneklerinin formel olarak mektup üslûbunda kaleme alınmış olması ve talep üzerine hazırlanıp ilgilie gönderilmesi sebebiyledir. Bu türün ilk örneklerinden olan Câhiz'in risâlelerinde bu özellik açıkça görülmektedir (ilmî risâleler için bk. RISÂLE).

Arap edebiyatında mektup, kompozisyon türlerinin başında yer aldığı için edebî bir mektubun hitap edilen kişinin anlayışı ile sosyal mevkiine uygun, gereksiz uzatmalardan, yapmacık ifadelerden uzak, tabii, yalın, akıcı fakat edebî bir anlatımla kaleme alınmış olması temel özellikleridir (Ahmed el-Hâşimî, I, 44-45). Edebî bir mektubun sanat değeri, başta iç kafiyeler (seci) olmak üzere anlatıma derinlik ve tasvir gücü kazandıran mecaz, teşbih, istiare, kinaye, tevriye gibi sanatlarla dayanır. Bu bakımdan edebî mektupla kaside arasında ilgi kuran İbn Tabâtâbâ edebî mektubu serbest vezinli, nesre dönüştürülmüş (mahlûl) kaside, kasideyi de şiire dönüştürülmüş (ma'kûd) risâle olarak görür ve her ikisinin bölümleri, belâgat incelikleri ve yöntemlerinin birbirine benzediğini söyler (*İ'yarü's-şi'r*, s. 6-7). Ebû Hilâl el-Askerî bu noktalarda hutbe ile edebî mektup arasında benzerlik görür (*Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, s. 136).

Çağdaş âlimler mektupları özel-resmî, edebî-gayri edebî, didaktik ve klişe mektuplar, ilmî, ehli ve mütedâvel mektuplar, siyasî, içtimaî, hukukî, ticarî, dinî, zaî mektuplar, mensur ve manzum mektuplar, kısa, orta ve uzun mektuplar gibi sınıflamalara tâbi tutmuşlardır. Klasik tasnifte Arapça mektuplar için "ihvâniyyât" ve "divâniyyât" olmak üzere iki temel kategori belirlenmiştir. Bunlara ilmî risâleleri de eklemek gerekir.